

המוות מלמד את נאצ'יקיטאס

מתוך ה„קאטהא“—אופאנישאד

דברי פתיחה

ראשית ספרותה של הודו הם כתבי הווידא (=דעת), והם כתבי־הקודש של הודו הנחשבים כתבי־התגלות. תקופת התהוותם חלה מראשית פלישתם של השבטים האריים לתוך הודו במחצית האלף השני שלפנה״ס. אבל קרוב לוודאי ששרשיה נעוצים בתקופה קדומה עוד יותר, שהרי כמה מדמויות האלים ומן האמונות המופיעות בספר העתיק ביותר, „וידא השירות“ (ריג־וידא) יש בהם סימנים משותפים עם המיתולוגיה והאמונות של עמים אריים אחרים, למשל של היוונים. כתבים אלה לא היו מעלים על הכתב, אלא היו מוסרים אותם רק מפה לאוזן מתוך שמירה מעולה על כל תג שבנוסח ובנגינה. שהרי נחשבו לא יצירה של בני־אדם אלא הושמעו ל„חזוים“ ממעל. השירות מופנות אל האלים ואיתני העולם, להזמין אותם אל הקרבן ולרצותם.

ידיעה נכונה של השימוש בשירות אלה ובלחשים היתה סגולתם של הבראהמאנים (=בעלי־הלחש) הממונים על הפולחן ועל הלימוד. ואמנם, ידיעה מדוקדקת דרושה היתה שלא לשבש עניינים ולהמיט אסון במקום למשוך ברכה מלמעלה. אם כן, טבעי הוא שהתפתחה מסורת של לימוד מדוקדק שהבראהמאנים הצעירים היו צריכים לעמוד בו כדי להיות מוכשרים לתפקידם. לימוד זה עסק — אם מותר להשתמש כאן במושגים הלכותיים מן המסורת היהודית — במדרש־הלכה כבמדרש־אגדה. כלומר: היה עליהם ללמוד — מלבד השירות והלחשים — את כל פרטי המעשים שבפולחן, שפל פרט בהם מכריע, וכן את פירוש המעשים על רמזיהם וסודותיהם. וכך נוצרה מערכת טקסטים ענפה (שגם אותם היה אסור להעלות על הכתב) שנקבעו בהם הלכות מעשי הפולחן על פירושיהם ברמז ובסוד, בצירוף אגדות שנקשרו אל המעשים.

ככל שהיה בידי הבראהמאנים, יודעים החכמה הנסתרת, לקבוע את העניינים על־ידי מעשיהם ולחשיהם, כן הוגבל כוחם של האלים. ובאמת הלכה ונידלדלה אישיותם כבר במשך התקופה של אספי השירות הקדומים, ובתקופה של הספרות הוודית, שאנחנו מדברים בה עתה (חיבוריה נכללים בשם „בראהמאנא“=ספרי הלחש), איבדו כבר לגמרי את עצמתם הראשונית כאלים והפכו פחות או יותר, סמלים.

מדרישת סודות הפולחן וסודות הקשרי־ההוויה התפתחה בסוף התקופה הוודית ספרות עיון שעניינה תורת סוד, המבטלת לפי האמת את האמונות והדעות של דת הפולחן והלחש עליה היא בנויה. אלא שבמעשה סתירה ממנו רובו גם מקיימים את הפולחן ואת המיתולוגיה וגם מבטלים אותם — בפירושם על דרך הסוד.

הכתבים בהם בא על ביטויי שלב זה ידועים בשם „אופאנישאד“¹ או „סוף-הווידא“: סוף במשמעות סיומה של הספרות הווידיית (גמרא) וגם במשמעות האחרת, שכאילו כאן כלול סוף התכלית האמיתית של הווידא כולו. מאפיין את האופאנישאדות החיפוש אחרי היש האחרון, הקיים ואינו חולף. אם נתבטלה ממשותם המכרעת של האלים, ואף מעשי פולחן וכל מערכת החיים נעשו מפוקפקים, והיצור (לפי תמונת העולם המקובלת) דינו להיולד ולמות, למות אפילו מיתה חוזרת בעולם ההוא ולחזור ולהיולד לגילגול-חיים חדש, נתעוררה שאלה אם כל זה כדאי. ומשנשאלה, ממילא באה עליה תשובה שלילית. התלקחה ביתר-עזו השאיפה להתנערות מכל זה, למציאת מקלט בקיים שאינו מותנה בתמורות וגילגולים ואינו נתון להם.

האופאנישאדות הן מערכת רב-גונית של כתבים, אבל כמה רעיונות-יסוד מרכזיים משותפים להן. העיקרי שבהם: היסוד העמוק והקיים שביצור הוא האטמאן שלו (מלשון „נשם“, בדומה לנשמה בעברית), וזה עם היסוד הכמוס והקיים שביקום כולו, שמכנים אותו בראהמאן (לחש). ידיעה זאת נותנת לאדם את ישועתו, ו„ידיעה“ מובנת כאן לא כתהליך שכלי בלבד אלא גם כמימוש של הידיעה בדבקות אל יסוד-האמת השריר ובהתנערות מדבקות בחולף.

האופאנישאדות הקדומות תקופת היוצרותן חלה במחצית הראשונה של האלף הראשון שלפנה"ס בערך. הראשונות שבהן אספים פרוזאיים של פרקי מחשבה החותרים בדרכים שונות אל הבנת היש; מחיפושי הכללות בהופעות-הטבע כדרך ההוגים טרום-הסוקראטיים ביוון עד לתורות גאולה מיטאפיזיות.

האופאנישאד, שחלק ממנה ניתן להלן בתרגום, שייכת לרובד צעיר יותר (כנראה אינה קודמת הרבה לתקופתו של בודא). היא כתובה כולה כמעט בלשון קצובה, תוצאות החיפושים הקודמים מהווים בה כבר דפוסים, והיא יצירה ספרותית מכוונת. התורות שבה נמסרות מפי מי שאיננו מעולם הוזה (דבר שנפוץ אח"כ יותר ויותר בספרי-קודש הודיים, והמצוי גם בספרויות דתיות אחרות, וגם בהרבה מן הספרים החיצוניים שלנו), והיא קשורה לסיפור-מעשה המובא בבראהמאנא אחד בקשר לראש-קרבן מסוים. כמה משפטים מסיפור הבראהמאנא מובאים באופאנישאד שלנו מלה במלה, ושאריתו מקובלת בה כידועה לקורא האופאנישאד, אבל ניתן הוא כאן בגירסה אחרת לגמרי. והנה סיפורו של הבראהמאנא:

„ברצון נדב ואג'אשראואסא את כל אשר לו (בשעת קרבן). בן היה
 „לו ושמו נאצ'יקיטאס. בשעת העברת הפרות נכנסה בו האמונה
 „והוא עודנו נער. אמר: אבא. ואותי למי תתן? אמר כך שנית
 „ושלישית. אמר לו אביו מרוגז: למות אני נותן אותך. —

¹ השם בא מפועל, המסמן את הישיבה לרגלי מישהו, קבלה מפה לאוזן, ומכאן הוא מסמן חזרת סוד.

"כשקם (מסדר הקרבן) דיבר אליו קול: גאיטאמא (שם האב), את הנער!
 "אמר (אל בנו): צא אל מעונות המוות, כי למות נתתיך. אך כשתגיע
 "אליו ימצא בדרכים, ואתה לון בביתו שלושה לילות
 "ולא תאכל. כשישאלך אחר־כך: כמה לילות לנת, הנער?
 "תשיב לו: שלושה. כשישאלך מה אכלת בלילה הראשון, תאמר: את
 "זרעך! מה בשני? את מקנך! מה בשלישי? את מעשיך! —
 "כשהגיע אליו נמצא המוות בדרכים; לן הוא שלושה לילות
 "בביתו ולא אכל. מצא אותו המוות ושאל: כמה לילות לנת, הנער? —
 "אמר: שלושה! — מה אכלת בלילה הראשון? — אמר: את זרעך! — ובשני?
 "את מקנך! — ובשלישי? — את מעשיך! — אמר המוות: יהיה לך כבוד, המכובד
 "(בראהמאן!) שאל לך שאלה! — עשה שאחזור חי אל אבי! — שאל לך
 "עוד שאלה! — אם כן הורני כיצד לא יכלו קרבנות ומעשים.
 "הורהו אותו אישה (המכונה 'נאצ'יקיטא'); ; בזה לא יכלו (na akshiyete)
 "קרבנותיו ומעשיו. — לא יכלו קרבנותיו ומעשיו של מי שעורך אישה
 "נאצ'יקיטא וגם מי שידעו כך. — שאל עוד שאלה שלישי! — אמר:
 "אם כן הורני את ביטול המיתה החוזרת! — הורהו אותו אישה
 "נאצ'יקיטא; ; בזה ביטל את המיתה החוזרת. מבטל את המיתה החוזרת
 "מי שעורך את אישה נאצ'יקיטא וגם מי שידעו כך".

Taittiriya-Brahmana 3, 11, 8

בתרגום שאני נותנו בכאן היתה כוונתי ספרותית ולא מדעית. התחלתי בתרגום
 כבהיסח־הדעת לפני שנים, כשנתפרסם ברבעון הפילוסופי "עיון" נסיון של
 תרגום לאותה אופאנישאד. תרגום רציני היה זה, ובכל זאת נראה לי כמסלף את
 המקור, דווקא מפני שינוי צורתו הספרותית. אז ניסיתי להוכיח לעצמי אם אמנם לא
 ניתן להעביר את הדברים לעברית כצורתם, והנה התוצאה. לא תירגמתי את
 האופאנישאד כולה, אלא את פתיחתה הסיפורית בתוספת כמה בתים מן ההמשך,
 להביא את הדברים לסיום מסוים. ההמשך מהווה הרצאה של תורות לקוחות
 מחשבת האופאנישאדות הקדומות, בתוספת עניינים שיש בהם חלק לדרך מחשבה
 חדשה יותר, קרובה יותר לתשובה פילוסופית שיטתית. דברים אלה אינם מובנים
 בקלות וצריכים פירוש. לכן השארתי בחוץ. אני מקווה שהחלקים שיתרגמתי
 יובנו בלי פירושים נוספים. מידה מסוימת של אפלה נאה להם, ומי שרוצה להבהיר
 את הדברים יתר על המידה (דבר שהוא מחויב, כמובן, כשבאים לפרש את הנוסח
 או את התורות פירוש מדעי) קרוב לגרוע מהם מבחינת הקורא ולא להוסיף
 עליהם. כי היסודות המחשבתיים בכתב־קודש זה טעונים כבר משמעות שאיננה
 מחשבתית בלבד.

המוות מלמד את נאצי־קטאס

בְּרִצּוֹן נָדָב וּגְאִיאֶשְׂרָאוֹאֶסָא אֶת־כָּל־אֶשֶׁל לֹא, בְּן הַיָּה לֹא וְשָׁמוֹ
נֶאֱצִי־קֶטָאס. בְּשִׁשָּׁה שְׁהַעֲבִירוֹ אֶת־הַנְּדָבוֹת² נִכְנָסָה בּוֹ הַקְּאָמוֹנָה,³ וְהוּא
עוֹדְנוּ נָצַר. וְכַף הַרְהַר:

מֵימָן שָׁתוּ, עָשְׂבֵן לְחֶכְו, יִבְשׁוֹת־חֲלָב, קֵהוֹת־חֹשִׁים —
אֶל עוֹלָמוֹת אֵי־נִסְת־קָם. לֵךְ אֲשֶׁר נוֹתַן אוֹתָן.
אָמַר אֶל אֶבְרִי: אָבָא, וְאוֹתִי לְמִי תִתֵּן? אַחַת, שְׁנֵית, וְשְׁלִישִׁית.
אָמַר לוֹ: לְפָנַי אֲנִי נוֹתֵן אוֹתָךְ.

(נאצי־קטאס):

בְּרֵאשׁ רַבִּים אֲנִי הוֹלֵךְ,
בְּתוֹךְ רַבִּים אֲנִי הוֹלֵךְ,
מִה־מַּעֲשֵׂה לְיִצְמָא⁴ יֵשׁ
אֲשֶׁר עָמָה בִּי יַעֲשֶׂה.

(קול אל נאצי־קטאס):

שׁוֹר לְאָחֹר אֶל־שׁוֹעֲבִרו,
שׁוֹר לְפָנַי אֶל הַקָּאִים,
בְּנָרַע מִתְבַּשֵּׁל אָדָם,
בְּנָרַע זֶה הוּא שֶׁב גּוֹלֵד.

(במלכות יאמא):

אוֹרְחַם בְּרֵאֲהֶמְאָנָא⁵ פִּי בָא,
בָּאָה לְבֵית לְבַת־אֵשׁ.
עָלֶיךָ יֵשׁ לְשִׁים שְׁלוֹם —

מֵיִם הַקָּא, וְאִי־אֶסְוֹאֶטָא⁶

תוֹחֶלֶת וְתִקְוָה, רַעוּת וְנֶעֱם,

שְׂכַר קֶרְבֵן, מְצוּוֹת, בְּנִים וְנָצַר.

¹ כשכר קרבן לקניית חייעולם.² פרות. בתחום כלכלת החברה שברקע הסיפור, רכוש הוא בקר. (והש' „מקנה“ בעברית וברומית Pecunia, כסף).³ הבטחון שהקרבן יפעל פעולתו, ומתוך כך הוא מציע עצמו כמתנה, בהמשך הסיפור, מההרגשה כי מה שניתן הוא עלוב וכי הוא עצמו כלול בכלל הרכוש.⁴ מעין אדם הראשון של המיתולוגיה ההודית. הוא גם ראשון למתים, ומכאן — שר המוות ומלך במלכות המתים.⁵ הבראהמאני (בעל־הלחש) הוא כלי לכוחות הנעלמים, ומסוכן בשל כך. הפוגע בו או בכבודו ממיט אסון על עצמו, אלא אם כן הצליח לרצות את הנפגע ונתקבלה כפרתו.⁶ בן אלהשמש: יאמא. ⁷ האב. ⁸ שם אחר לאב.

הורני דעצ זאת נאך־ענה.
היא השלישית במשאלות אשאל לי.

(יאמא)

אף האלים זה לפנים נבוכו;
לא קל דבר זה לדעתו כי דק הוא.
שאזה אחרת שאל לך, נאציִקטאס,
אל נא תפצר בי, רק מזה פסרני!

(נאציִקטאס)

אף האלים בזאת נבוכו, מנת.
דבר לא קל לדעת הוא, אמרת,
ולהורוטיני אין מפלצדיך,
אין חליפה שנה לאשר שאלת.

(יאמא)

זרע מארץ מאה שנים שאל לך,
מקנה לרב, פילים, זקב, סוסים, גם
אחונות־אָרץ רסבה שאל לך,
ונחיה אתה שנים כְּאַנְתֶּךָ.

אם בְּעִינֶיךָ היא שאלה שנת־צֶרֶךְ.

אך־זִמִּים שאל לך ועשר.

היה גדול בְּאַרְץ, נאציִקטאס,

ומדשן־ענג מפל־טוב שמתיה.

חטף פל־הנאות אשר נבצרו

מנשיגן בזה עולם־המנות;

עלמות על רכב אוהזות פלי־נמר, 10

אשר כְּהָנָה לא ישיג אדם פה,

(נאציִקטאס):

עולם־שמים זה אין בו פל־פסד,

אין שם אַתָּה, אימת־זקנה שם אין,

מעבר לרצב צמא, השנים,

ישבע מלוא־נחת שם גאול פל־צצב.

אשה 9 יבצת המנחיל שמים,

אותו הורני, מנת, פי האמנתי.

הן סיי־נצח יירשו דרי מצלה.

זאת השנית במשאלות אשאל לי.

(יאמא):

שים לב והוריתיה, נאציִקטאס,

אש זו תנחיל שמים לי מודעת,

יסוד להשגת עולם אין־סוף היא.

זרע כי היא צמונה קסתרי־סתר.

וכן הורהו אש יסוד־עולם זו

את סדר נדבקיטה, איך וכמה,

והוא שנה אחריו פל שאמר לו.

שבע יאמא רצון, הוסיף אמר לו:

אש זו תנחיל שמים, נאציִקטאס.

אשר שנית במשאלות שאלת,

שלך תהי, אף תקרא בשמך.

שאל שאלה שלישית לך, נאציִקטאס 10

(נאציִקטאס):

ספק יש באדם אשר נפטר לו;

אלה אוקרים ישנו, אלה איננו.

⁹ אשה — אש נאציִקטאס, קרבן שטיבו העלאת אש. סוד פעולתו טמון בפרטי עריכתה של האש.

¹⁰ נשי־עגבים מיתולוגיות, טסות באוויר כשהן רכובות על מרכבות, למודות יפה בכל האמנויות, בעיקר בשירה, נגינה ומחול.

קבל מפתת ממני וישרתוך.
אך אל תשא אל למנות, נאצייקטאס!

(נאצייקטאס):

תענוגות בגני-יוקם, הננות,
און קל-חוש-אדם עד קלות יאכלו,
ימי חיים, אף אם מלאו, יקצרו —
לך תרנב, לך מחול ונמר!
גם לא ישפע אדם רצון מעשר.
האם בהון נאחו כי ידענו?
מה חיים, נאמה שליט עלינו?
שאלתי היא היא אשר שאלתי,
גר-גיא, דינו לקמל למות, בר-דעת,
כי גרא אי-קמילת סדויי-מנות,
שקל חמדות שלאנה ייפי,
האם קנה ענף ימים ישביע?
שהספק בו, מנות, הודיעני:
מה הליקה גדולה זו אל-מצבר?
זו השאלה צמונה בסתר-סתר
שואל, ולא אחרת, נאצייקטאס.

(יאמא):

דבר אחר הטוב, אחר הנצם,
שניהם לפי דרכם אדם יקשרו,
אשר ידבק בטוב עולה לו ישע,
יחטיא את התכלית בוחר בנצם,
גם טוב גם נצם אל אדם יקרבנו,
נבון יקסן, יקריע בין השניים;
יקטר נבון בטוב על שני הנצם,
בנצם תם יקטר בקרצונו נסת,
תאוות חמדה התמודות דחית

בהיטיבך שום-שכל, נאצייקטאס,
ולא נתפסת אל מוסרות-השפע

אשר רב בגני-אדם בן יתמו,
שוני-פנים נחקו מאד השנים,
אשר נודעו קלא-דעת ודעת,
אתה שואף לדעת, נאצייקטאס,
המון התאוות לא הקניעוך.

בתוך-תוכה של לא-דעת ישוטו
המחסיים להם בינה ולמד,
מפי-סקלות רצוא נשוב יתפיו
כצנת-עורים שיד צור סנתנה,
אשר מצבר — לא יאור לשתי
חסי יומו מפה סקלות-השפע,
זה העולם, אין מלבדו! נדמה לו,
זכה אל-תוף ידי חור-גופל הוא.

שמרבים אף שמיצתו נבצרת,
ואם שמעו, רבים לא ידעוהו —
יקר המשמיעו כדין תפסהו.

יקר יודעו אחר כדין הורוהו.

לא הגיון יקנה לאיש בינה זו

— מהוראת אחר, חביב, נודע הוא —

זו קנייתה, כי באמת התנוקת;

רצוי שואל כמות, נאצייקטאס.

קשה הוא לראותו, סביבותיו חשף

חבוי בסתר-סתר, אל קדמון זה,

נבון, אשר פנו-יחד נפשו בו

להבינו, הסיר שמחה וצצב.

— — — — —

אין הצופהווי נולד, ואין לו מנת
לא בא מאי-הוא, לא הנה למי-הוא
ללא לדה, נצחי, פדיר, קדמון זה
אינו מוקת עם הקמת הגוף פה.

דק מקל-דק, גדול מקל גדול הוא
קבוי במחבואי אדם, קאטמאן —
קדר משאוף, עם השקטת הניצור,
יראה גדולתו, וסר כל עצב.

למרחקים נד בשבתו
נע בשכבו לכל מקום,
מי מלבדי פשוני לידע
האל אשר גיל ולא-גיל,
שבגופים ואינו גוף,
שבחולף והוא קנם —
אטמאן גדול זה, מלא הכל
נבון והנה, ועצבו תם.

תרגום מן המקור הסאנסקריטי:
משה שפיצר